

13. Missions accredited to the EU and to the EAEC 1 жовтня 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/dgs/secretariat_general/corps/view/cdSearch/act_showPDF.cfm?RepID=10001&DocType=0

14. TREATY ON EUROPEAN UNION. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

15. Тюшка А. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність / А. Тюшка. – К.: «К.І.С.», 2007. – 228 с.

16. Ентін М.Л. Правові основи зовнішньої політики і політики у сфері оборони та безпеки ЄС / М.Л. Ентін, М.О. Баймуратов, О.А. Делінський. – Навч. посібник. Л.: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – 224 с.

17. Утко Г. Європейська служба з питань зовнішньої діяльності як новий актор зовнішньої політики ЄС / Г. Утко // Науковий вісник Гілея. Збірник наукових праць/ гол. ред. В.М. Вашкевич. [Серія політичні науки]. – 2011. – 54 №11. – С.625-630

УДК 32:304.4 (477)

О. Березовська-Чміль

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано теоретичні підходи та прикладні аспекти дослідження соціально-політичної трансформації. Визначено особливості та наслідки соціальних перетворень в Україні.

Ключові слова: трансформація, соціальні зміни, політична система, соціальна стратифікація, соціальні групи.

Проанализированы теоретические подходы к исследованию социально-политической трансформации. Определены особенности и последствия социальных преобразований в Украине.

Ключевые слова: трансформация, социальные изменения, политическая система, социальная стратификация, социальные группы.

The article analyzes the conceptual approaches to the study of social and political transformation. The features and effects of social change in Ukraine it was determined.

Keywords: transformation, social change, political system, social stratification, social groups.

© О. Березовська-Чміль, 2012

Сучасний період розвитку Української держави характеризується соціально-політичними випробуваннями, ринковими перетвореннями, впровадженням ліберальних цінностей та формуванням громадянського суспільства. Разом з тим, впродовж останніх років переважає тенденція згортання демократичних свобод, централізації державної влади, посилення соціальної диференціації та напруги. Дослідження даної проблеми без сумніву є актуальним, з огляду на значимість соціально-політичних змін для майбутнього нашої держави.

Метою даного дослідження є аналіз теоретичних засад соціально-політичної трансформації, а також її практичних наслідків для українського соціуму.

Теоретичне обґрунтування проблематики соціальних трансформацій та змін знаходимо ще у відомих зарубіжних вчених: М.Вебера, Е.Дюркгейма, О.Конта, Г.Спенсера, Т.Парсонса, А.Тойнбі, П.Сорокіна. Ними окреслено такі основні фактори соціальних трансформацій, як науковий прогрес, посилення соціальної диференціації, раціоналізація економіки та управління, збільшення соціальних потреб, генералізація цінностей тощо.

Значним внеском у розробку даної теми є праці М.Михальченка, В.Журавського, С.Катаєва, В.Кременя, В.Ткаченко, Ф.Рудича, В.Селіванова, Т.Заславської, І.Валлерстайна та інших.

Узагальнюючи ряд підходів, сам термін «трансформація» можна визначити як складний процес подолання суспільних, політичних і структурних проблем соціальної та політичної систем, що передбачає кардинальну зміну ідеологічних засад, напрямів розвитку, способу мислення на рівні всього суспільства, характеру діяльності його суб'єктів.

Український дослідник С.Катаєв, досліджуючи кризовий характер суспільних трансформацій, зазначає, що суспільство у стані трансформаційної кризи не має загальноусвідомленого напряму розвитку, стійких співвідношень між його визначальними елементами, а тому досить склад-

Ю.Яковець вважає, що наростання обсягу та ускладнення структури потреб людини, сім'ї, суспільства служать імпульсом для змін на всіх поверхах суспільної піраміди [18, с.53-54].

Радикальні соціально-політичні зміни в суспільстві, на думку І.Валлерстайна, як правило, відбуваються завдяки вторгненню ззовні. Проте в деяких випадках причинами таких змін можуть стати і внутрішні процеси, що відбуваються в самому суспільстві. При цьому одні процеси породжують інші [1, с.16].

Соціальні зміни закладають основи для процесу соціально-політичної трансформації, яка є ключовим поняттям для перехідних суспільств.

За визначенням А.Данілова, термін «трансформація» точно характеризує зміни в країнах, що розвиваються та перейшли до нової соціально-економічної політики або ставлять завдання переходу від старих, традиційних укладів до новітнього індустріального виробництва при більш широкому використанні ринкових механізмів» [3, с. 11]. Аналізуючи природу і сутність трансформації перехідного суспільства, він приходить до висновку, що кожна країна виробляє свій власний шлях трансформації [3, с. 95].

Досліджуючи процес соціально-політичної трансформації в Україні необхідно звернутись до найбільш важливих для нашого суспільства структурних змін, рушійною силою яких став розпад СРСР.

В результаті краху авторитаризму значних змін зазнали відносини власності і влади, механізми соціальної стратифікації, відбувається оновлення еліт, на з'являються нові соціальні групи, зростає шар маргіналів, розширюється так зване «соціальне дно». Відповідно змінюються групові інтереси, способи поведінки, соціальні взаємодії. Всі ці явища є різними аспектами процесу соціально-політичної трансформації пострадянського суспільства і товариств держав, утворених внаслідок розпаду СРСР як цілісної соціальної системи. Найважливішою характеристикою цієї системи служить соціальна структура, тобто склад, положення і відносини визначають розвиток її груп.

Як відомо, в стратифікації радянського суспільства вирішальну роль відігравало місце громадських груп в партійно-державній ієрархії. Місце в системі влади та управління зумовлювало не тільки обсяг розпорядчих прав, а й коло соціальних зв'язків, масштаби неформальних можливостей. Стабільність політичної системи зумовлювала стійкість складу і становища політичної еліти (номенклатури), а також її замкнутість і відчуженість від керованих нею груп.

Сформована за радянських часів стратифікація правлячого шару по номенклатурному принципу перебуває «в стані напіврозпаду», – її основа ще зберігається, але механізм відтворення зруйнований. Система владних органів суттєво перебудована. Порівняно з радянською, сучасна політична еліта втратила колишню монолітність і закритість, монополію на ідеологію, втратила ряд привілеїв [5].

Найважливішою особливістю «нової номенклатури» є, по-перше, пряма участь в бізнесі. По-друге, державні чиновники всіх рангів, користуючись службовим становищем та фактичної безкарністю, збирають з бізнесу рясну «данину», яка стає для них основним джерелом доходу. Ця соціальна група бере свій початок з радянської номенклатури, так званих «новаторів» (за брежневських часів відбулося розшарування на «ортодоксів» і «новаторів»). В період перебудови «новатори», за підтримки М. Горбачова, який теж належав до їх числа, зуміли взяти гору над «ортодоксами». Спочатку приховано, а згодом все більш відкрито, ця частина номенклатури прагнула обміняти владу на власність, щоб таким чином закріпитися при владі і не втратити її в нових умовах.

Важливим моментом, на наш погляд, є поява нової соціальної групи, яка вже набуває ознак класу. До неї можна віднести так звану «нову буржуазію» яка склалася в процесі первинного накопичення капіталу при активному заохоченні держави. Вона з'явилася не випадково, оскільки існувала ще в період горбачовської «перебудови», легалізувавшись і перетворившись на так званих кооператорів. Причинами прискореного формування нового класу стали: приватизація та акціонування більшості державних підприємств; розквіт і крах фінансових «пірамід»; подальший переділ власності за допомогою аукціонів, продажу за безцінь належних державі пакетів акцій тощо. Всього за даними державного комітету статистики України за період з 1992 по 2005 роки форму власності змінили 102 154 підприємства. Пік зміни форми власності припадає на 1995 і 1996 роки 16213 і 19428 відповідно.

«Нова буржуазія» і «нова бюрократія» – групи, що утворюють верхній шар сучасного українського суспільства та перебувають у процесі зближення. Але між ними залишаються відомі суперечності в інтересах, зумовлені відмінностями за місцем, яке вони займають у системі економічних і політичних відносин.

Аналізуючи соціально-політичну трансформацію дослідники по-різному її періодизують. На думку українського політолога, керівника Центру прикладних політичних досліджень «Пента» Володимира Фесенко етапи трансформації збігаються з виборчими циклами. Таким чином, можна говорити про наступні етапи:

Перший етап (1990-1994 рр.) характеризується становленням політичної еліти України, домінуванням радянської номенклатури, яка відмовилася від комуністичної ідеології і взяла на озброєння ідею національно-державного будівництва.

Другий етап (1994-1998 рр..) відрізняється появою клієнтелістського типу формування та відтворення політичної еліти. Особисті зв'язки, залежність від «патрона» і відданість йому стали одним з головних факторів, що сприяють просуванню до вершини владної піраміди. На даному етапі розпочалась трансформація політичної еліти України.

Третій етап (1998-2002 рр.) ознаменувався олігархізацією політичної еліти, тобто зрощенням бізнесу і влади. Владні повноваження починають використовуватися для лобювання певних бізнес-інтересів, а напівлегальна політична корупція стає дуже поширеним явищем [16].

Таким чином, зближення держави і капіталу проходило по лінії встановлення привілейованих зв'язків з найбільшими фінансовими структурами. Центральне місце серед таких відносин зайняли патронаж або клієнтелі – різновид ієрархічних відносин, що передбачають обмін заступництва «патрона» на лояльність «клієнтів». Зазвичай такого роду зв'язки мали форму патронажу з боку конкретних державних чиновників досить високого рангу. Спочатку «політичні патрони» міцно утримували свої позиції, а самі відносини зберігали ієрархічний характер. Між політичною та економічною елітами залишалося певне соціальне відчуження.

Проте вже з початком виборчої кампанії 1998 року у взаємовідносинах держави з бізнесом настав новий етап. Патронаж поступився місцем симбіотичним відносинам. Це відбулося внаслідок взаємодії двох елітарних груп: істеблішменту, який фінансувався великим бізнесом і давав йому дозвіл на заняття над-прибутковими видами підприємництва, та бізнесменів, які грали роль стратегічного центру в періоди своєї найбільшої могутності або просто були «групою підтримки» однієї з політичних сил. Взаємопроникнення влади у власність виражається в тому, що відбувається постійний торг і обмін ресурсами між обома акторами, включаючи і кадрові зміни, бізнесмени приводять до влади своїх ставлеників, а політики після відставки знаходять собі притулок в приватних корпораціях, приносячи їм як капітал свої політичні зв'язки.

Початком нового етапу у відносинах влади і бізнесу можна вважати період з березня 2004 року, коли був прийнятий новий Закон «Про вибори народних депутатів України», що передбачає проведення виборів на основі пропорційної виборчої системи [4]. Обрання депутатів за партійними списками стало передумовою того, що більшість політичних партій трансформувалася з політичних надбудов фінансово-промислових груп у рівноправного партнера бізнесу. Таким чином, влада і бізнес сьогодні практично являють собою в одні і ті ж групи.

Поряд з великою буржуазією виділяється також численний шар середніх і дрібних власників, який формує основу, так званого, середнього класу. За час реформ з'явилися сотні приватних малих підприємств, на 2005 рік їх кількість склала 295 109 (за даними державного комітету статистики України). До цього ж шару можна віднести осіб вільних професій – приватнопрактикуючих лікарів, педагогів, адвокатів, артистів тощо, які продають на ринку послуг свою професійну майстерність. Також слід згадати про значну кількість підприємців, які торгують на ринках, отримуючи прибуток від перепродажу товарів.

До середнього класу нашого суспільства можна віднести ще дві групи. Це, по-перше, середня ланка бюрократії, по-друге, більш кваліфікована, соціально затребувана і адаптована до ринкових умов частина фахівців технічного, соціального і гуманітарного профілю, так звані професіонали.

Відзначимо, що представникам середнього класу реформи принесли економічну і соціальну свободу, можливість самостійно підвищувати свій матеріальний добробут і соціальний статус. Діяльність цих груп у цілому сприяє розвитку конкурентної економіки та імплантації ринкових відносин в суспільний організм.

Головні ж зрушення в їхньому становищі полягають в більш різкій майновій поляризації, у майже повному зникненні залежності між працею і доходом. Утворюється розрив між уявною і реальною приналежністю до прошарків або груп. Уявна приналежність, пов'язана з колишнім життєвим досвідом, освітою, професійною кар'єрою.

До наслідків соціально-політичної трансформації можна віднести появу люмпенізованих маргінально-периферійних груп, представники якої загалом не порушують законів, але соціально і культурно відчужені від всього суспільства і ним відкинуті. У цьому середовищі переважають регресивні, деградаційні способи поведінки, пов'язані з втратою соціального статусу, самоізоляцією, розривом соціальних зв'язків, примітивізацією способу життя. Будучи поставлена на поріг виживання, ця група служить живильним середовищем і ресурсною базою

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що у ході політичного розвитку України діють різноспрямовані процеси, де лінія регресивного складно переплітається з прогресивним. Погоджуючись з думками сучасних українських дослідників, зазначимо, що підвалини політичних систем формуються на культурних зразках і наявних відносинах (у сенсі існуючих традицій), між субкультурами, зокрема політичними, певних людських спільнот. Вважається, що одним із наріжних каменів у фундаменті влади завжди виступає традиція, яка визначається конкретними елементами політичного досвіду, свідомо й підсвідомо передається (успадковується) політичними режимами, що змінюють один одного, незалежно від ідеологічних «надбудов». Трансформаційні процеси зумовлюють поступові та закономірні зміни соціальної та політичної систем, що залишають широке поле для подальших наукових розвідок.

Бібліографічні посилання:

1. **Валлерстайн И.** Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И.Валлерстайн // Социс. – 1997. – № 1. – С. 8 – 21.
2. **Вебер М.** Избранные произведения / М.Вебер. – М: Прогресс, 1990. – 805 с.
3. **Данилов А.** Переходное общество: проблемы системной трансформации / А.Данилов. – Минск, 1997. – 431 с.
4. Закон «О выборах народных депутатов Украины» от 25 марта 2004 года. №1665-IV.
5. **Заславская Т.** Трансформация социальной структуры Российского общества / Т.Заславская // «Путь в XXI век (стратегические проблемы и перспективы российской экономики)» // <http://rusref.nm.ru/indexpubvol8.htm>. – 2006. – 14 мая.
6. **Катаев С.** Принципы концептуалізації поняття «трансформація суспільства» / С.Катаев // Нова парадигма. – Вип. 29. – Запоріжжя, 2003. – С.47.
7. **Кирдина С.** Социальные изменения / С. Кирдина // Социологическая энциклопедия. – Т. 2. – 2003 – 481 с.
8. **Конт О.** Дух позитивной философии / О.Конт. – СПб., 2001.
9. **Парсонс Т.** Система современных обществ / Т.Парсонс. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
10. **Плотинский Ю.** Теоретические и эмпирические модели социальных процессов / Ю.Плотинский. – М.: Логос, 1998. – 280 с.
11. **Руткевич М.** Общество как система. Социологические очерки / М. Руткевич. – СПб.: Алетейя, 2001. – 444 с.
12. **Сорокин П.** Система социологии / П. Сорокин. – М.: Наука, 1993. – Т.1. – 447 с.
13. **Сорокин П.** Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
14. **Спенсер Г.** Основы социологии / Г. Спенсер. – СПб., 1982.
15. **Тойнби А.** Постыжение истории / А. Тойнби. – М., 1997. – 849 с.
16. **Фесенко В.** Отечественная политическая элита в контексте проекта «Украина» [Электронный ресурс] / В.Фесенко / Режим доступа: // http://www.dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=34. – 2003. – 26 ноября.
17. **Штомпка П.** Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
18. **Яковец Ю. В.** История цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М: Владос, 1997. – 351 с.
19. **Saint-Simon A.** La Physiologie sociale. O'uvres choisies / A. Saint-Simon. – P., 1965.

УДК 32:329

М. М. Стефурак

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ, ЇЇ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

Проаналізовано основні трансформаційні етапи в середовищі політичної опозиції та її вплив на політичний процес в Україні (1991 – 2010 рр.) Згідно з інституційним підходом розкрито явище політичної опозиції, зроблено узагальнення основних її характеристик. Розглянуто теоретичні підходи до класифікації політичної опозиції.

Ключові слова: опозиція, партійна система, типи політичної опозиції.

Проанализированы основные трансформационные этапы в среде политической

© М. М. Стефурак, 2012